

NYAKAS MIKLÓS

A HAJDÚKERÜLET SZÉKHÁZA

Hajdúböszörmény, 2001

Borítóterv: Szekeres Gyula

Kiadja
Hajdúszörmény város
Polgármesteri Hivatala
Felelős kiadó
Dr. Lázár Imre polgármester

Ajánlás

Őszinte szívvel ajánlom ezt a kis füzetet mindenkinek, aki szűkebb – tágabb környezetének múltját szívében viseli. Ahogy a jelen a jövő történelme, úgy a múlt szerves része jelenünknek. Nélküle mi lennénk szegényebbek! Hajdú-Bihar megyét sokan – úgymond – „csinált” megyének tartják, utalván arra, hogy területrészei több megyéből, s különböző időpontban tevődtek össze. S ez igaz is!

A megyének ennek ellenére különös varázsa és sajátos történelme van, amelyet jelen esetben egyetlen épület sorsán keresztül is szemlélhetünk. A Hajdúkerület egykori székháza Hajdúböszörményben megtestesíti az 1876-ban megszervezett Hajdú vármegye törzsmagját alkotó szabadalmas hajdúvárosok történelmét, elválását Szabolcs megyétől, a hajdúvárosok részvételét 1848/49 lélekemelő, de embert próbáló napjaiban, azt a sok sérelmet is okozó, ugyanakkor maradandó folyamatot, amely végül Hajdú vármegye megszervezéséhez vezetett. Hajdú megye ugyanis nem más, mint a Hajdúkerület megyévé történő átszervezése, azzal a különbséggel, hogy a székhely Hajdúböszörményből Debrecenbe került át. Ebben az értelemben tehát a Hajdúkerület egykori székháza a mai, Debrecenben lévő megyeházának elődje, s a díszes közgyűlési terem is annak a politikai életnek színtere, amelyet az elődök a Hajdúböszörményben lévő, s helyreállításra váró közgyűlési teremben folytattak.

A felújításra és sorsának végleges rendezésére váró kerületház ugyanakkor bizonyítéka annak is, hogy ez a nagytáj évszázadok óta szerves egymásrautaltságban élt, s ebben az értelemben tehát igenis szerves történelme van. A hajdúvárosok a legtermészetesebb közeledéssel fordultak a Debrecenben élő építőmesterekhez és más szakmák művelőihez is, mint ahogyan otthonosan mozogtak az építőanyag beszerzése végett a tágabb környéken is, jócskán átlépve a mai határokat. A mai megye tartozik elődeinek és a jövő nemzedékének azzal, hogy a múlt épített örökségét, történelmének darabját a jelen számára eredeti állapotában helyreállíttatja, s ezzel mintegy továbbadja a jövő századoknak

Debrecen, 2001. ápr. 19.

Láyer József
a megyei közgyűlés elnöke

A város első térképe. 1782. Jól látszik a város híres kétbelters település szerkezete

Terveinkről

Hajdúböszörmény város lakossága mindig büszkeséggel, az utóbbi években azonban egyre több aggodalommal figyelte a hajdúböszörményi főtér ékességének, a Hajdúkerület egykori székházának sorsát. Büszkeséggel azért, mert az épület a város és a Hajdúság történetének darabja. A székház láthatta a boldogságot az országgyűlési képviseleti jog elnyerésekor (1790/91), szemtanúja lehetett a nemes városok által II. Lipót koronázásakor a kék-fehér színbe öltözött, önkéntesen kiállított hajdúvárosi lovasbandérium készülődésének (1792), falai közt szervezték 1848/49 lélekemelő napjaiban a haza szabadságának megvédésére kiállított reguláris honvédelakulatokat, tanúja volt az önkényuralom szomorú korszakának csakúgy, mint csúfos bukásának, a Hajdúkerület feltámadásának, majd Hajdú megye megszervezésének.

A város vezetése most korszakos lépésre szánta el magát. A millennium évében, különös szerencse folytán lehetőség nyílik arra, hogy az épületet régi pompájában állítsa helyre. A lehetőség egy kegyelmi pillanat műve, amely talán sohasem tér vissza. A város világszerte híres településszerkezetének központjában álló Bocskai tér meghatározó épülete ugyanis a nemes városok kerületének megszűnte, illetve Hajdú megyévé történő átszervezése után méltatlan sorsra jutott, az épületegyüttes részeit a legkülönbözőbb célokra hasznosították, sőt a szakma szégyenére, hibát hibára halmozva a magyar Alföldön ritkaságszámba menő, a Tiszántúlon pedig egyedülálló feudális kori pincebörtönt betömték.

Hajdúböszörmény *regionális szerepe megköveteli*, hogy az épületet a maga teljességében, a műemléki szempontok szigorú figyelembe vételével úgy állítsák helyre, hogy az méltó otthont adhasson a város és a Hajdúság múltjának, régészeti, néprajzi, történeti és képzőművészeti értékeinek. Erre nemcsak az őseink által megkövetelt tisztelet kötelez bennünket, hanem saját jól felfogott érdekünk is, hiszen a történeti városok sorában számon tartott Hajdúböszörmény a maga értékeit teljességében csak így mutathatja fel, s így válunk az ország és Európa számára érdekessé, ahová érdemes ellátogatni.

Adja Isten, hogy terveink sikerüljenek!

Dr. Lázár Imre
polgármester

Hajdúböszörmény, 2001. április havában

A Kerüetház környezete az 1782-ben készült várostérkép alapján. Középen a református templom és az erődfal. Felülnézetben (jobbra fent) az 1762 – 1765 között épült kerületi székház

A HAJDÚKERÜLET SZÉKHÁZA

Nyakas Miklós

AZ ÉPÜLETRŐL

Hajdúböszörmény műemléki szempontból legjelentősebb középülete - a Bocskai téri református templomot és a zeleméri romtemplomot leszámítva - a Hajdúkerület egykori székháza, amely impozáns épülettömbjével meghatározó módon formálja a város arculatát, mindenekelőtt az Alföld egyik legharmonikusabb terét, a Bocskai teret. A műemlékekben szegénynek számító Hajdú-Bihar megyében az épület különösen kiemelkedő jelentőségű, lévén ugyanis az a megye *legrégebbi középülete*.

A hajdúböszörményi népnyelv „megyeházának” mondja, utalva valamikori funkciójára, amikor – ha nem is megyei székház volt, de a szabad Hajdúkerület közigazgatási épülete, amely ugyancsak középfokú közigazgatási központ, akár csak a vármegye. Az épület őseink előtt különös érzelmi töltettel rendelkezett, akik a kerületi ház meglétében a szabadalmazható hajdúvárosok önállóságát, a vármegyétől való függetlenség jelképét látták. A Hajdúság írója, Móricz Pál, a napóleoni háborúból önkényesen Böszörménybe hazatérő huszárok döntését így indokolta: „De meg különben is ott állott a hajdúk disztriktus (kerületi) háza, ott székelte maga a büszke hajdú főkapitány.” A megyeház elnevezésnek magyarázata lehet az is, hogy a Hajdúkerület vagy Hajdú megye kérdésében az 1870-es években folyó küzdelmek során a kerületi vezetés a székházat további bővítéssel ténylegesen megyei szerep ellátására tette alkalmassá.

A Hajdúkerület székháza a hajdúvárosok közös műve anyagi tehervállalásban és szellemi téren egyaránt. Ma is jelképe a Hajdú megye törzsmagját adó valamikori szabadalmazható hajdúvárosok történelmének. Története ugyanakkor része Hajdú

megye történetének is, részint azért, mert az épület mintegy jogelődje a debreceni megyeházának, amelynek építésében a debreceni építőmesterek szellemi és anyagi értelemben is kulcsfontosságú szerepet játszottak.

A kerületi székház, amelyben jelenleg a Hajdúsági Múzeum, a bíróság, és egy azóta már kiköltözött presszó foglal helyet, az utóbbi évtizedekben komoly veszélybe került. Többek között a városban általánosan tapasztalható talajvízszint-emelkedés következtében keletkeztek azok a statikai gondok, amelyek miatt előbb a Hajdúsági Múzeum kiállításainak egy részét, majd pedig 1986 őszén az egészét a nagyközönség elől le kellett zárni, s szükségessé vált az épület feldúcolása is. Sajnos, az 1988-1990 között végzett felújítás szakszerűtlensége miatt nem hozta meg a kívánt eredményt, s a nagymérvű vizesedés miatt egy újabb, immár minden részletkérdésre kiterjedő beavatkozás vált szükségessé. A múzeumban időközben – 1992-ben – megnyílt a Hajdúság és Böszörmény történetét, néprajzát és régészeti emlékeit bemutató és országos rangú kiállítás. A képtár megnyitására nedvesedés miatt már nem kerülhetett sor.

E felújítások napirendre tűzték az egykori székház építéstörténetének a felderítését, hiszen a tervezés munkálatait csak az épület történetének *alapos* felderítésével párhuzamosan lehetett megoldani. Ez készítette arra e sorok íróját, hogy ezt a munkát elvégezze. Az épület történetének kifürkészése döntően levéltári források alapján történt, amelynek megállapításain a most is folyó újabb felújítás még módosíthat, alapvetően új eredményekre azonban nem számíthatunk.

E munkát rendkívül fontosnak bizonyult, mert kiderült, hogy az addigi szakirodalomban szereplő adatok vagy *hibásak*, vagy pedig *semmire sem használható* általánosításokat tartalmaznak. Az elvégzett építésztörténeti kutatás eredményeként egy sor alapvető kérdés tisztázódott, s túlzás nélkül állítható, hogy megszületett az épület első, hiteles műemléki dokumentációja, amely a kerületi székház műemléki értékét is nagyban emeli.

MIÉRT HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN?

A magyar feudális közigazgatás egyik sajátossága, hogy a törvényhatóságok - tehát a vármegyék és a szabad kerületek - sokáig nem rendelkeztek állandó központtal, éppen ezért vármegyei székház, kerületi székház építésére viszonylag későn került sor. A Hajdúkerületnél sokkal nagyobb és régibb Szabolcs megye is csak a XVIII. században építettett magának állandó székhelyet Nagykállóban, s addig a megyei közgyűléseket felváltva tartották a megye egyes településein,

*Hódérpallos. Hajdú-
sági Múzeum*

rendszerint az alispánnak alkalmas helyen. Igaz, az idők folyamán egyre többször Kállóban, amely végül - 1876-ig - a megye székhelye is lett.

A Hajdúkerület esetében ugyanez volt a helyzet! A városok gyakorlatilag *sorrendben, felváltva* adtak otthont a kerületi *közgyűléseknek*, nagyon gyakran a főkapitány városában, sőt egy ízben - nem tudni, miért - Debrecenben is.

Ennek ellenére a nemes városok már egészen korán - 1699-ben - határozatot hoztak arról, hogy a kerületi közgyűléseket mindenkor *Böszörményben*, mint központi fekvésű helyen tartják. Ezt a határozatot 1705-ben úgy módosították, hogy a főkapitány a „Gyűlést mindenkor Böszörményben, mint köz helyen terminálja, ha mikor elég idejű s utya alkalmas vagyon, más helyekre is kiviheti”. 1774-ben pedig az a határozat született, hogy a kerületi közgyűléseket sorrendben, az egyes városokban kell tartani Ennek ellenére változatlanul megfigyelhettük azt a jelenséget, hogy a gyűléseket gyakrabban tartották azokban a városokban, ahol a Hajdúkerület főkapitánya lakott, így például a XVIII. század folyamán nagyon sok esetben Szoboszlón, amely város egymás után négy főkapitányt is adott.

Böszörmény központi helyzete, lélekszáma és fejlettsége azonban olyan előnyt jelentett, hogy amikor állandó középszintű igazgatási székház építésére került sor, más város neve szóba sem került, sőt amikor Hajdú vármegye megszervezésére került sor, a város komolyan jött számításba, mint megyei székhely.

AZ „ŐS” KERÜLETHÁZ

A hajdúkerületi székház építésének kezdete tulajdonképpen egy *igazságszolgáltatási reformhoz* fűződik. Mária Terézia 1757-ben az egyes hajdúvárosokat ismételen és kifejezetten eltiltotta *a jus gladii* (halálbüntetés) gyakorlatától, és azt a Hajdúkerületre ruházta. Ebből adódott, hogy *a kerületnek a pallosjog birtokában valamely városban börtönt kellett építtetni*, ahová a bűnösöket bekísértethették, s biztonságban fogva tarthatták.

A Hajdúkerület közgyűlése közvetlenül Mária Terézia fenti rendelkezése után intézkedett a kerületi börtön megépítéséről, amelyről 1757. ápr. 14-én hoztak határozatot a Hadházon tartott kerületi közgyűlésben. Ekkor döntöttek úgy, hogy „Böszörmény városa légyen az a közönséges hely, . . . hová is minden névvel nevezendő malefactorok [gonosztevők] ennek utána küldetessenek és vitessenek”. Ennek okaként Böszörmény központi fekvését említik. Megszabták a börtön-őrök számát is!

Az elképzelés szerint a kerületi börtön épülete rendkívül egyszerű lett volna, kívül-belül hasogatott fából szándékoztak elkészíttetni, középen kőből kirakva. E technika tulajdonképpen a *vert falú* házakat juttatja eszünkbe, tehát olyan eljárás alkalmazását, amelynek az Alföldön általában, így a hajdúvárosokban is nagy hagyományai voltak, többek között az ún. *hajdúpalánkok építésénél*. A kőanyag alkalmazására a foglyok biztonságos őrzete miatt lett volna szükség.

Megvalósult-e ez az épület? Pontosán nem tudjuk ugyan, de valószínűleg nem. Könnyen lehetséges azonban, hogy a későbbi hajdúkerületi székház telkének magját *már ekkor* kijelölhették.

Feudális kori bilincsek.

Hajdúsági Múzeum

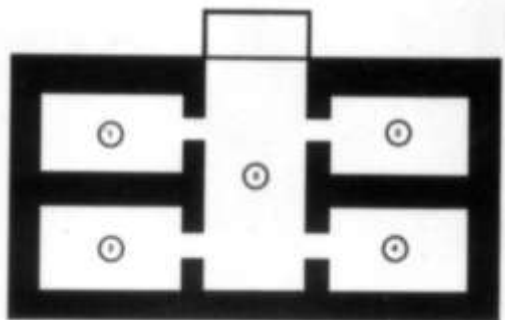
1762. március 17-én - ugyancsak Hadházon - újabb közgyűlési határozat született egy állandó kerületi börtön építésére. Úgy döntöttek, hogy a börtön építésének költségeit az egyes városok a kerületi házipénztárba fizessék be, s az építőanyagok beszerzésére két embert jelöltek ki, *Oláh Jánost* Böszörményből és *Hadházi Mihályt* Hadházzól.

Ez év március 31-én megkötötték a szerződést *Genovai* (vagy *Jenovai*) *János* kőművesmesterrel, aki *Debrecenben* lakott (talán olasz származású volt?), s ahol a korabeli adatok már az 1750-es években megemlékeztek tevékenységéről. Ez a szerződés rendkívül fontos számunkra, mondhatni kulcsfontosságú a kerületi székház építéstörténete szempontjából, s magyarázatot ad az épület jelenlegi szerkezetének a megértéséhez is. Az általa épített kerületi börtön ugyanis *ma is áll*, beépítve a hajdúkerületi székház épület-tömbjébe, így tehát annak létesítése egyben a mai épület első építési szakasza is. A szerződés megadja az építendő objektum méreteit is; eszerint hossza tizenegy és fél öl, szélessége pedig hat és fél öl. Az épület a mai Kossuth Lajos utca és a Bocskai tér sarkán épült, a hossz tengelye pedig a mai Bocskai térrel volt párhuzamos. Földszintes épület volt, alatta hatalmas pincebörtönnel. Ma a Hajdúsági Múzeum része. A megadott méretek alapján és egy 1792-ben készített alaprajz, illetve Beck Pál 1782-es várostérképe segítségével

gével helyét ugyanis *pontosan ki tudjuk jelölni*. A szerződés szerint ugyanis az épület hossza méterre átszámítva 21, 8, tehát durván 22 méter, a szélessége pedig 12, 6 méter kellett hogy legyen. A mai tényleges állapot lemérése alapján a hosszúság 23, 8 méter, a szélesség pedig 12, 6 méter. Az eltérés tehát jelentéktelen! A pincebörtön és a felszíni épület szobái a szerződés szerint boltívesek voltak, az épület hossz tengelye mentén - a mai múzeumudvar irányában - árkados-boltíves tornáccsal.

A PINCEBÖRTÖN

A pincebörtön helyiségeinek a száma a szerződés szerint kettő lett volna. Nem tudjuk azonban, hogy valóban ennyit építettek-e, vagy pedig az már rögtön úgy készült el, ahogyan azt egy 1821-ben készült leírás alapján rekonstruálhatjuk. Azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy a börtön alapterülete nem változott, s amennyiben az a szerződés szerint épült (ami korántsem bizonyos), a cellák száma később a helyiségek osztásával szaporodhatott. Ezt azonban csak helyszíni vizsgálattal lehetne eldönteni, erre azonban sajnos jelenleg nincs mód, a pincét ugyanis 1978-ban az udvar rendezése során részben, 1988-ban pedig teljesen betömték. A szakmailag felelőtlen, az épület állagára kifejezetten káros döntés mára nehezen megoldható kérdéskört teremtett.

A pincebörtön sémája. Jól látszik a „pitvar” és a négy börtöncella. 1821.

Figyelmet érdemel, hogy már 1821-ben jelentkeztek talajvízproblémák, *nem állja meg tehát a helyét* az az általánosan elterjedt vélekedés, hogy Hajdúböszörmény magas talajvízszintje csak a legutóbbi időben jelentkezett, amelynek az okát egyértelműen a csatornázás hiányában jelölik meg. Az okokat és a mai jelenséget nem kutatva leszögezhetjük, a városban régebben is előfordult magas talajvízszint, amely aztán egy idő múlva visszahúzódott, majd újból emelkedett.

Emiatt vált ugyanis szükségessé 1821-ben a pincebörtön felmérése és a járószint homokkal, illetve téglák lerakásával történő emelése, a rabokat a börtönben ugyanis elképesztő körülmények között őrizték. A víz a pincében

feljött, patkányok vertek fészket benne, s oly iszonyú bűdösség uralkodott, hogy a kerületi előjárók még helyszíni szemlére sem voltak hajlandók lemenni. *Ezzel a levéltárost bízták meg.* Az ekkor készült felmérés szerint a börtön alaprajza a következő volt. A pitvarnak (*az alföldi parasztház analógiájára nevezhették így*) mondott részből négy börtöncella nyílt. Mindegyikük egyenlő alapterületű volt! Hosszuk egyenként három klafter, szélességük pedig tizenegy sukk, alapterületük pedig ugyancsak egyenként huszonkét négyszögöl. A korabeli mértékegységeket méterre átszámítva a következő adatokat kapjuk: a börtöncellák hossza 5, 67 méter, szélességük pedig 3, 47 méter. A „pitvar” hossza 7, 59 méter, szélessége pedig 3, 79 méter. Szerencsénkre rendelkezésünkre áll a betömött pincebörtön 1968-ban készült alaprajza, s az ekkor leírt állapot jól egyezik az 1821-es felvétellel. A betömött pince alaprajzán ugyanis jól felismerhető a pince és a négy börtöncella. Méretük a következő: a cellák szélessége 3, 25 méter, hosszúságuk pedig 5, 65 méter. A „pitvar” hossza 7, 55 méter, szélessége pedig 4, 9 méter. A börtöncellák komorságán enyhített, hogy a Bocskai tér felé eső két cellának szellőzőnyílása volt.

A levéltári adatok alapján rekonstruálható börtön méretei és a tényleges állapot közötti különbség tehát *elhanyagolható*, hiszen a legnagyobb eltérés mintegy húsz centiméter, amely jól magyarázható - bármely korban történt - esetleges mérésbeli pontatlansággal, illetve a méterrendszer előtti mértékek használatával. Kivétel a pitvar szélessége, ahol az eltérés több mint egy méter, amely talán a falvastagság esetleges beszámításából vagy pontatlan mérésből származhat.

A pincebörtön helyreállítása szakmailag megoldható, feltárása a most folyó felújítási munkák során nem reménytelen! Nélküle az épülettömb egésze műemlékileg csonka maradna, ami rendkívül sajnálatos lenne. Több okból! Egyrészt mert az Alföldön a feduális korból származó föld alatti börtön rendkívül ritka, Hajdú-Bihar megyében, sőt az egész Tiszántúlon pedig nincs is, másrészt pedig azért, mert a börtön a kerületi székház egyik legnevezetesebb része. A hajdúvárosi elégedetlenkedők egész sorát őrizték itt, s ezek korántsem köztörvényes bűnözők voltak, hanem ahogyan ma mondanánk, „politikai” foglyok. Céljuk ugyanis a meglévő tulajdonviszonyok és az adóztatási rendszer megváltoztatása volt. Így ismerhette meg a pincebörtön falait belülről is a bősörményi Pipó Mihály, a szoboszlói Dóró István és sokan mások. Döntően persze köztörvényesek raboskodtak itt, így például az országszerte ismert s a népballadák hőségé is lett Angyal Bándi, aki minden intelem ellenére mégiscsak „lejött az Alföldre”. Talán az utolsó itt őrzött betyár a bősörményi Sós Pesta volt.

A FÖLDSZINTES KERÜLETI SZÉKHÁZ

A felszíni épület alaprajzi elrendezését a Genovaival kötött szerződés és az 1792-es alaprajzi felmérés segítségével rekonstruálhatjuk. Eszerint a debreceni építőmester építeni tartozott a földszinten két „fogházat” az enyhébb büntetésre ítélt raboknak, egy szobát a hajdúknak [itt kerületi szolgáló, ajtónálló], egyet a porkolábnak, egy konyhát és az épület oldalában egy éléskamrát, levéltári helyiséget és mellette egy kamrát.

Ezt az állapotot képzeletben jól helyreállíthatjuk, annál is inkább, mert részben megfelel a *mai* állapotoknak is. A levéltár és az ahhoz kapcsolódó kamara a mai Hajdúsági Múzeum földszinti kiállító-helyiségében volt, míg a két felszíni börtön, a porkoláb és a hajdúk szobája, valamint a konyha, erősen nedvesedő állapotban ugyancsak a múzeum területén.

Az éléskamra az épület középtáján helyezkedett el, az épület síkjából kiugorva a mai Bocskai tér irányában. A hajdúkerületi székház bővítése során az első elképzelések szerint ezt a kiugró részt is fel akarták használni, illetve erre is emeletet akartak építeni. Így készült az első terv 1792-ben, sőt ezt a lehetőséget komolyan fontolgatták közvetlenül az építkezés megkezdése előtt is. *Végül azonban a lebontás mellett döntöttek, így az épület frontját kiegyenesítették.* Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ezen a részen az 1980-as évek közepétől komoly statikai hibák jelentkeztek, amely jól magyarázható a bontásból, az utólagos fundamentumrakásból, illetve annak elhibázott voltából. E statikai hiba az akkori helyreállítás során megszűnt.

A Beck Pál által 1782-ben készített várostérképen jól kivehető ennek az épületnek az alaprajza, az oldalt kiugró éléskamrával együtt. A várostérkép alapján valószínű, hogy az épület nyeregtetős volt, azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy tetejét *zsindely* borította. Ennek kijavításáról ugyanis az 1790-es években intézkedtek.

Az építkezés azonban kissé elhúzódott! A Hajdúkerület közgyűlése ugyanis 1765-ben határozatot hozott az építkezés meggyorsításáról, s egyben kivetette az egyes városokra eső terheket is. Úgy döntöttek, hogy a kőműves mellé két segédmunkást adnak, s gondoskodnak az építkezéshez szükséges szerekrekről is.

Megállapíthatjuk, hogy a *Genovai János* által épített első kerületi ház csak a legszükségesebb igényeket elégítette ki, nevezetesen a foglyok őrzését, a börtönőrök, a hajdúk helyiségeit, illetve a számukra szükséges konyhát, éléskamrát. A

kerületi adminisztráció szempontjából a legfontosabb a levéltár helyisége volt, s valószínűen itt tarthatták a kerületi közgyűléseket is, amennyiben azt Böszörménybe hívták össze. A Hajdúkerület egyre sokasodó ügyintézésének azonban nem volt hely, mint ahogyan nem volt szálláshelye a kerületi közgyűlésre érkező városi deputációknak sem.

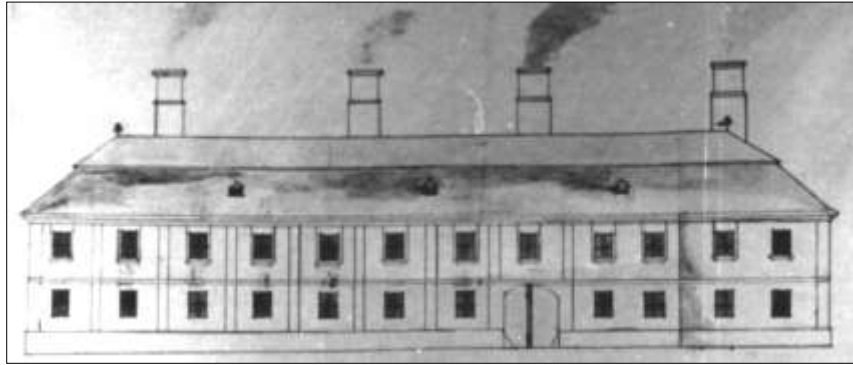
A TOVÁBBI BŐVÍTÉS ÉS EMELETRÁÉPÍTÉS

Mindez hamarosan felvetette a már meglévő székház bővítésének a gondolatát, amely hovatovább egyre inkább égető gond lett. Annak ellenére, hogy ez a városoktól nyilvánvaló anyagi áldozatokat követelt, a bővítést sokáig halogatni nem lehetett. A patriarkális közigazgatás kora ugyanis lejáróban volt, s egyre inkább lehetetlenné vált a Hajdúkerület ügyeit a régi módon intézni. Ehhez azonban - többek között - megfelelő hivatali helyiségek is kellettek.

A Hajdúkerület székházának a bővítése éppen ezért már az 1780-as évek legelején felvetődött, amelynek egyik fő szorgalmazója a királyi biztos - *Sztáray Mihály* – volt, aki a közvetlen állami felügyeletet látta el, pótolván mintegy az itt hiányzó főispáni intézményt. A Hajdúkerület főkapitányi tisztsége ugyanis számos archaikus vonást mutatott, egyszerre egyesítve magában a vármegyék alispáni és főispáni funkcióját, ugyanis egyszerre volt választott és a király által megerősített tisztség.

Sztáray Mihály királyi biztos jó okból sürgethette a szilárd hajdúkerületi adminisztráció kiépítését, amelynek a megfelelő kerületi székház elengedhetetlen feltétele volt. *Sztáray* már 1781 márciusában szorgalmazta a tervek elkészítését, azt írván a Hajdúkerület tisztkarának, hogy azt a közjó javára való tekintettel jól indokolják meg. Mindenesetre 1781-ben a székház bővítése tervének már el kellett készülnie, mert a Hajdúkerület közgyűlése már a kivetendő terhek szétosztásáról intézkedett. Sajnos minderről közelebbit mondani nem tudunk, csak joggal gyaníthatjuk, hogy már ekkor is *Rachbauer József* debreceni építőmesterrel állhattak kapcsolatban, aki a későbből ismert tervet is készítette, s aki a tényleges bővítést 1803-ban el is kezdte.

A Hajdúkerület székházának bővítése azonban ekkor váratlan akadályba ütközött, amelynek okát II. József (1780-1790) belpolitikai intézkedéseiben kell keresnünk. Közigazgatási reformjai során ugyanis megszüntette a Hajdúkerület önállóságát, s azt Szabolcs megyéhez csatolta. Ekkor a kerületi levéltárat is átszállították Nagykállóba, Szabolcs megye székhelyére. Mindez természetesen feleslegessé tette magának a hajdúkerületi székháznak a kibővítését is.

A mai Kossuth utcai homlokzat Rachbauer József tervrajzán. 1792. Jól látszik a kocsibejáró a kerékvető kövekkel, illetve a meglévő és a tervezett épület csatlakozása

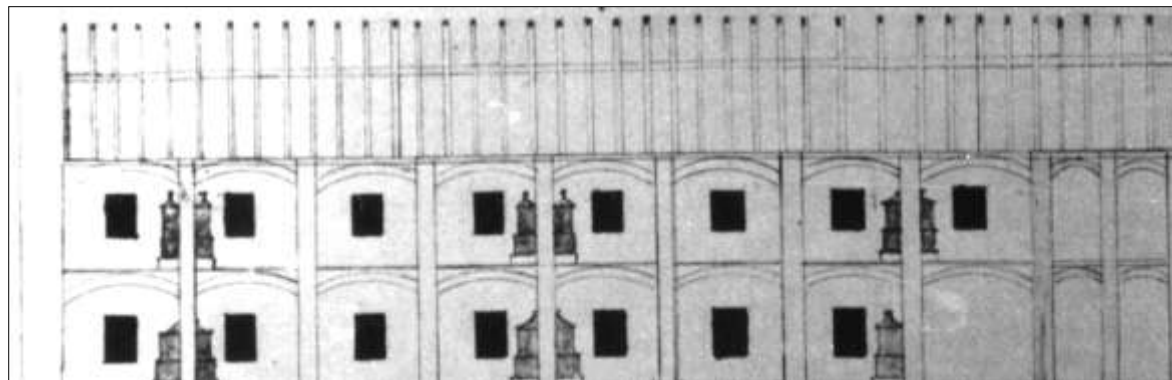
is most épített saját városházát. Kereken leszögezték, hogy a város „a Nagyobb Épületeknek építésekre incassalando[beszedendő] Pénznek fizetésében tellyességgel nem concuralhat [itt: nem vállalja]”, s a városnak egyébként is elég terhe származik abból, hogy a kerületi közgyűléseket egyre gyakrabban tartják itt.

A Hajdúkerület közgyűlése Böszörmény tiltakozását meghallgatta ugyan, de azt nem vette figyelembe. 1792. szept. 13-án a kerületi közgyűlés az építkezés megkezdéséről hozott határozatot. Eszerint a már meglévő districtuális [kerületi] házat – tehát a kerületi börtönt és a földszintes részt – *át kell alakítani, a tetejére emeletet kell húzni*, ahol helyet kaphatna a közgyűlési terem (sessionális ház), a levéltár, a jegyző szobája és a kancellária [irodahelyiségek]. A földszinten a levéltár helyisége és a „mostani sessionális ház” felszabadulván, azokból tisztességes börtönt kell kialakítani. E megjegyzés egyben kétséges teszi a kerületi börtön földszinti részének korábban jelzett használatát; eszerint a földszinten ekkor börtönszobák mégsem voltak (illetve ha eredetileg léteztek, azt az idők folyamán átalakították, s más célra használták), s az is egyértelmű, hogy itt tartották a hajdúvárosi közgyűléseket.

II. József halálakor visszavonta többek között közigazgatási reformjait is, így a Hajdúkerület önállósága visszaállt. Az öröm a hajdúvárosokban osztatlan volt, a *Hajdúkerület székhelyén, Hajdúböszörményben például ágyúk és puskák ropogása közepette ökörsütést rendeztek, ingyenes bor osztogatásával párosítva*. Ebben a légkörben érthető, hogy szinte azonnal napirendre került a székház bővítésének ügye is. A Hajdúkerület főkapitánya – *Jablonczay Petes János* – 1791. ápr. 30-án kelt körlevelében a hajdúvárosokat a székház kiépítésére szólította fel. Érdekes s talán érthető, de szűklátókörű módon *ez ellen egyedül Böszörmény városa tiltakozott*, mondván, az építkezés nagyon sokba került, s erre a városnak *pénze nincsen*, egyébként

A terv szerint az ily módon megnagyobbított épülettel összekötve emeltek volna egy új épületet a mai Kossuth Lajos utca irányába, amely a földszinten a városok követeinek adott volna szállást (hat város – hat szoba), az emeleti részen pedig ugyancsak hat szoba állott volna kerületi tisztek [választott tisztségviselők] rendelkezésére. Úgy döntöttek, hogy Rachbauer József debreceni építőmesterrel kell felvenni a kapcsolatot. *Rachbauer a kor neves debreceni építésze volt, akinek a munkásságához egész sor debreceni épület létesítése fűződik, s aki ebben a szakmában ekkor osztatlan tekintélynek örvendett.*

Rachbauer hamarosan el is készítette az építendő, illetve kibővítendő kerületi székház tervét, a kerületi közgyűlés pedig jóváhagyás végett azt felterjesztette a Helytartótanácsához. A tervrajz szerint az újonnan építendő rész hossza huszon-

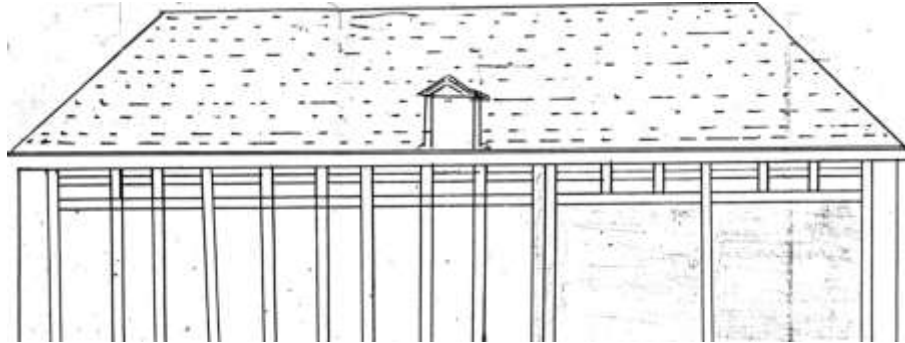

A Kossuth utcai szárny átnézeti rajza Rachbauer József tervrajzán. Jól megfigyelhetők a boltívek, illetve a cserépkályhák. 1792.

egy öl lenne, míg a szélessége a tornáccal együtt négy és fél öl. Méterre átszámítva tehát a hosszúság 41,7 méter, szélessége pedig 8,5 méter. Az elkészült épületrész hossza jelenleg 37 méter, szélessége pedig 12,6 méter. Tehát valamivel rövidebben, de ugyanakkor szélesebben épült meg! Rachbauer első tervezete ugyanis *nem épült meg*, mivel a Helytartótanács azt nem fogadta el, hanem változtatásokkal átdolgozásra visszaküldte. A Helytartótanács átdolgoztatott tervrajzváltozata sajnos *nincs* meg, így tehát a javasolt változtatásokat pontosan nem ismerjük.

egy öl lenne, míg a szélessége a tornáccal együtt négy és fél öl. Méterre átszámítva tehát a hosszúság 41,7 méter, szélessége pedig 8,5 méter. Az elkészült épületrész hossza jelenleg 37 méter, szélessége pedig 12,6 méter. Tehát valamivel rövidebben, de ugyanakkor szélesebben épült meg! Rachbauer első tervezete ugyanis *nem épült meg*, mivel a Helytartótanács

Rachbauer eredeti tervrajzára visszatérve megállapíthatjuk, hogy bár nem ez a változat épült meg, *a megvalósult épület mégis ennek a szellemében készült*, hiszen a kerületi székházat végül valóban *Rachbauer* bővítette, illetve építette. Igazuk van tehát azoknak a művészet- és építészettörténészeknek, akik a Kossuth utcai szárny egészéről azt állapították meg,

A tetőszerkezet sémája kiugró tetőablakkal a mai Hajdúkerület utca felől. 1814.

hogy az a XVIII. század levegőjét árasztja, hiszen az alapterv az akkor már idősödő, s a század derekán iskolázott építőmester elgondolása alapján a század végén készült.

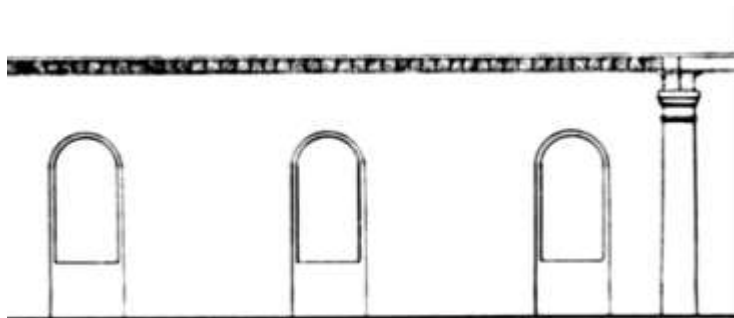
A változtatások határozottan az épület előnyére szolgáltak. Hossza - amint láthattuk - rövidebb lett, szélessége viszont nőtt, amelyet az magyaráz, hogy az eredeti tervrajz egy szoba elhelyezését engedte volna meg, míg a megvalósult épületben - szélességben - két szoba van, s természetesen az árkádsor. Az 1792-ben készült tervrajz szerint az épület „olasz” tetős lett volna, tetőablakokkal és zsalugáterekkel ellátva.

Ez valószínűleg így is épült meg, bár az épület mai formája emberemlékezet óta nyeregtetős. Az átalakítás idejét nem ismerjük, de arra valószínűen csak a Hajdúkerület megszünte (1876) után, talán a századfordulón került sor.

Mi is az „olasz fedél”? A debreceni kollégium hírneves professzorának, Beregszászi Pálnak a könyve szerint (1846) „az olasz fedél” magasságában sokkal alacsonyabb a szokásosnál, s gyakran alkalmazzák kastélyoknál és nagyobb szerű épületeknél. Az efféle fedél annyiban jó, hogy kevés fa kell hozzá, s így az épületen nem nagy a teher, igaz, alacsonyága miatt a padlásnak is kevés hasznát venni. Az ilyen tetőszerkezetnél a szél terhelése csekély, kis lejtése (27°) miatt viszont a hőterhelés nagy. Egyes mai elképzelések szerint az épület első „veszedelme” pontosan a nagy hőterhelésből származhat, amely felülről nyomta szét a falakat.

További változtatás az első tervrajzhoz képest az, hogy az emeletre vezető lépcső nem az udvar felől, az árkádsor irányából nyílik, hanem a kapubejáró alól. Végezetül odább került maga a kapubejáró is, s az épület maga középrizalitos

megoldást nyert a közgyűlési terem hangsúlyozására, amely viszont az eredeti terveknek megfelelően az emeleten nyert elhelyezést.

A közgyűlési terem három, kiemelt hangsúlyos ablaka a mai Kossuth utcai szárnyon párkánydíszekkel. 1848.

Az átdolgozott tervrajz ismeretében a Hajdúkerület hamarosan *versenytárgyalást* hirdetett az építkezés kivitelezésére, természetesen a költségvetési ajánlatok bekérésével párhuzamosan. Indult ezen természetesen *Rachbauer József* is, aki szinte behozhatatlan helyzeti előnyökkel rendelkezett, s aki a versenytárgyalást meg is nyerte. Rachbauer árajánlata - amely csak a szűkebb értelemben vett építési (kőműves-) munkára vonatkozott - összesen 1356 forintot tett ki, igaz, ez az összeg csak a régi épületre vonatkozott. Az újonnan építendő rész végleges árajánlatát nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy az eredeti változat általa benyújtott költségvetése ennél magasabb volt. A régi épület bővítése emeletráépítéssel együtt 1590 Ft és 6 kr. lett volna, míg az újonnan építendő szárny

2461 Ft és 56 kr. Az építkezés összesen tehát 4052 Ft és 2 kr-t tett volna ki.

A Hajdúkerület közgyűlése 1794 folyamán megkezdte az építkezés előkészítését. Ez évben *helyi mesterek már javában vetették a téglákat*, s csupán a Helytartótanácsához ismételt felküldött és átdolgozott tervrajzok és az engedély megérkezésére vártak. Váratlanul azonban kedvezőtlen fordulat következett be.

A Helytartótanács a rendkívül kedvezőtlen időjárásra - ekkor országos aszály pusztított -, valamint a nehéz gazdasági körülményekre hivatkozva az építkezést bizonytalan időre elhalasztotta. Tehát nem az építkezés megtiltásáról, csupán annak felfüggesztéséről volt szó! A Hajdúkerület tisztkarának ezután nem maradt más választása, mint „Eő felségének kegyelmes akarattyához” tartani magát.

Intézkedtek a már kivetett és kiegészített téglák épségének a megóvásáról, a téglákat betakarták, s a téglahalmot árokkal vették körül, hogy a legelőn járó marháktól megóvják. Időközben ráadásul a régi épület teteje elavult, s azt újra kellett zsindelezettni, amelyre 19 000 db zsindelel ment rá. Megtudhattuk azt is, hogy a „sessionalis ház” (a régi épületnek az a szobája, ahol a kerületi közgyűléseket tartották) fűtését kályhával oldották meg. A Hajdúkerület - mivel az építkezési en-

gedély megadása egyre késett - a már előre megszerzett építőanyagokat magánosoknak, de az egyes városoknak is *kölcsönadta* azzal a feltétellel, hogyha az építkezés megindulhat, a kölcsönképpen odaadott építőanyagokat a Hajdúkerület természetben - tehát nem pénzben - visszakapja. Ennek oka az esetleges drágulás kivédésében keresendő.

A Hajdúkerület közgyűlése 1800-ban újból *kezdeményezte* a székház kibővítésének az engedélyezését. A Helytartótanács ehhez 1801-ben valóban *hozzá is járult*, amely gyakorlatilag a régebbi terv megépítését jelentette. Feltételként kötötték azonban ki, hogy az újonnan építendő szárny 2514 Ft és 17,5 krajcárnál többet nem kerülhet, illetve a régi épület bővítése 2438 Ft és 7,5 krajcárnál többet nem emészthet fel. Ezt az összeget természetesen nemcsak a kőművesmunkára értették, hanem az összes járulékos kiadásra is. Általános irányelvként a takarékoskodást szabták meg.

A Hajdúkerület az építkezés megszervezésére *Nánási Oláh Mihály*, akkor alkapitány, 1809-től a Hajdúkerület főkapitánya elnökletével bizottságot alapított, amelynek feladatául a mesteremberekkel való tárgyalást szabta meg. Érdemi tárgyalásokat *Rachbauer József* debreceni és *Francz Ignác* tokaji építkezési vállalkozókkal folytattak, de a már jól ismert okok folytán Rachbauer volt helyzeti előnyben, hiszen a terveket is ő készítette, s az építkezésre egyszer már megbízást is kapott.

Ettől függetlenül *Francz Ignác is komolyan vette a versenytárgyalást*, s a Hajdúkerülethez alaposan megindokolt árajánlatot nyújtott be. Ebből megtudhattuk, hogy az épület alapját - hacsak nem talál bolygatott talajra - négy sukk mélyre szándékozott letenni. Ez 1, 26 méternek felel meg! Mint említettük, sajnos nem ismerjük a Helytartótanács által átdolgozva visszaküldött, s lényegében az építkezés alapjául szolgáló tervrajzot. Ezt ugyanis 1858-ban kiemelték a levéltári őrzési helyéről, s az végül nem került vissza. Francz Ignác árajánlatából azonban fontos részletek derülnek ki! Így például az, hogy az újonnan építendő szárnyban a helyiségek általában sík mennyezetre készültek volna, kivéve az árnyékszéket, a konyhát és a lépcsőfeljárót! Nagyon jól tudjuk azonban azt, hogy az építkezés során ezt nem vették figyelembe, mert a

*Nánási Oláh Mihály (1761 – 1838),
1809-től hajdúkerületi főkapitány.
Alkapitányként a kerületi székház
építésének szervezője*

földszinten levő szobák boltívesre készültek, akárcsak az emeleten levők, kivéven a közgyűlési termet. A járószint a tervek szerint téglából készült volna, s tudjuk azt is, hogy ez sem így valósult meg, hiszen az végül is hajópadlóból készült.

A Helytartótanács által jóváhagyott terven az építkezés során lényeges módosításokat hajtottak végre. A régi épületrészen is terveztek egy lépcsőfeljárót az emeleti részre! Tekintettel azonban arra, hogy Rachbauer 1792-ben az általa készített rajzon nem tüntette fel az épület alatt levő pincebörtönt, s erről így a Helytartótanács tervváltozata sem vett tudomást, Francz Ignác ez ellen joggal emelt kifogást. A pincebörtön léte ugyanis alapvetően befolyásolta a lépcsőfeljáró megépítését. Francz Ignác szerint ugyanis a börtön boltívet le kell szakasztani, a lépcsőfeljáró alapjaival le kell menni a börtönfundamentum mélységére, a börtönt újra kell boltolni, s oda is lejárólépcsőt készíteni. Nem tudjuk, hogy ez a tervezett lépcső elkészült-e, mindenesetre tény, hogy az emeletre vezető fő lépcsőfeljáró az új épületrészben épült meg.

Francz Ignác árajánlatából azt is tudjuk, hogy a padlástérre vezető lépcsőfeljárót rendes kőből tervezték megépíteni, ugyanúgy, mint az emeletre vezetőt. A mester összesen harmincnyolc lépcsőt vett számba, de más forrásból tudjuk, hogy az emeletre vezető lépcsők száma összesen huszonnégy volt. *Ma is ennyi.* E szerint tehát a padlásra vezető lépcsők számának - az eredeti tervrajz szerint - tizennégynek kellett lenni. A padlásra vezető lépcsőfeljáró végül fából készült, s az épületben ma is ez van.

Francz Ignác árajánlatából az is kiderül, hogy az eredeti terv a közgyűlési termet a régi épületre húzott emeleti részen szándékozott elkészíteni. Ez - mint tudjuk - végül az új épületszárny emeletén valósult meg. A terv szerint a közgyűlési terem alapterülete 5 x 4, 5 öl lett volna, tehát mintegy 81 négyzetméter (80, 86). Mint említettük, a terv a földszintes épület kiugró részét (éléskamra) meg szándékozott hagyni, s erre is emeletet építeni. Francz Ignác árajánlata ezt is figyelembe vette, de azt jól tudjuk, hogy ezt a kiugró részt végül lebontották, s az *épület frontját így kiegyenesítették.* Francz Ignác árajánlata különösen abból a szempontból nagyon fontos számunkra, hogy megtudhatjuk azt, mi változott a terven az építés során. Egy biztos! A Helytartótanács által jóváhagyott (és elveszett) tervrajzon a megépítés során több lényegi változtatás történt. Az eltérések az eredeti tervrajz ismeretében valószínűleg csak sokasodnának.

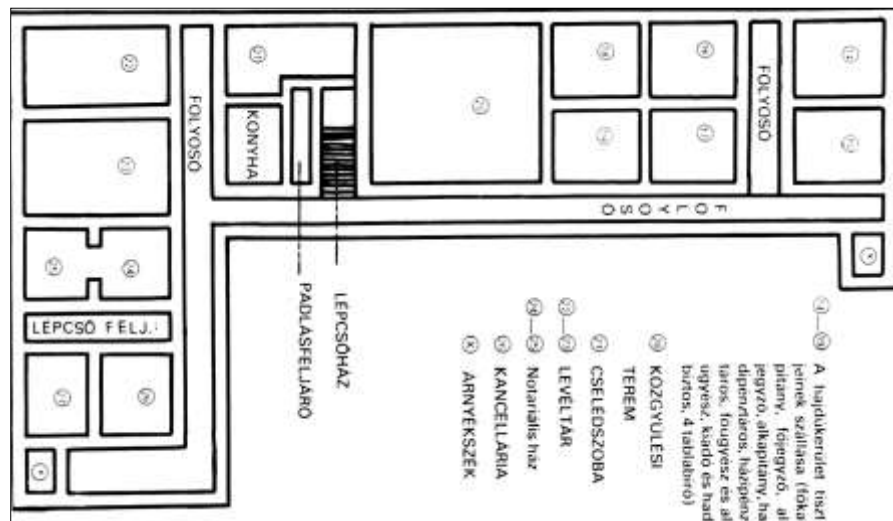
Egyébként a tervrajzhoz nem ragaszkodtak például mereven akkor sem, amikor Rachbauer betegsége miatt az építkezéstől visszalépett, s a munkálatokat *Jarabin András* egri építőmester folytatta. A vele kötött szerződésbe ugyanis belefoglalták, hogy „ha a környűl állások kívánják valamely olyan kőfal rekesztések, ablak, ajtó s egyéb vágások vagy bera-kások adnák elő magokat, mellyek azon Rajzban mostan nintsenek”, azt is köteles lesz kívánságra megcsinálni.

Végezetül utalnunk kell arra, hogy az építkezés összes költsége lényegesen *magasabb* lett a *tervezettnél*, s ez szintén a tervtől történő eltérésekre mutat, bár figyelembe kell vennünk a napóleoni háborúk alatt lejátszódó inflációt, a pénz devalválását, illetve az anyag és a munkabérek emelkedését.

AZ ÉPÍTKEZÉS SZERVEZÉSE

A kerületi közgyűlés az építkezési engedély megérkezése után *építőinspektort* választott, akinek feladata volt az építés ügyének állandó szemmel tartása, az építési anyagok beszerzése, illetve készíttetése, a mesterekkel folytatandó tárgyalások s általában a munkálatok szorgalmazása. Ugyancsak ő rendelkezett a pénzügyek felett, utalványozott, s elkészítette az évi számadásokat. Munkája tehát rendkívül sokrétű és felelősségteljes volt, még akkor is, ha a kerületi közgyűlés - amint láthattuk - az alkapitány elnöklete alatt különbizottságot választott az építkezés ügyének előmozdítására.

Az építkezési anyagok beszerzése korántsem volt könnyű feladat, s az nagy körültekintést igényelt. Fel kellett deríteni a beszerzés forrásait, tekintettel kellett lenni a debreceni és más környékbeli piacok áru kínálatára és árszínvonalára. Figyelemmel kellett kísérni a Bősörményen keresztülutazó árusok portékáit. Az építőanyagok előteremtése végett elég sokat kellett utazni. Így például a meszet a Bihar megyei, a Sebes-Körös völgyében fekvő *Betfiáról* szerezték be, a fát (gerenda, deszka stb.) *Máramarosból* és *Be-lényes* vidékéről, a vasat a boltívekhez *Diós-*

A kerületi székház emeleti alaprajzi elrendezése. 1809. Rekonstrukciós rajz

győrből és Csetnekről (Gömör m.). *Az építkezés megszervezése és az építőanyagok előteremtése nem mindennapi teljesítmény volt és a hajdúvárosok jó szervezőképességét dicséri.*

Az előkészületek után 1803. május huszadikán kötötték meg a szerződést a már jól ismert *Rachbauer József* debreceni építőmesterrel. E szerint a mester a kőművesmunkákon kívül semmiféle más szakmunkát nem vállal, a Hajdúkerület feladata az építőanyagok beszerzése, helyszínre szállítása, sőt biztosítani kellett a kőműveseknek a szállást is. A fizetést a megépített falak négyszögölarányában állapították meg. A szerződés szerint az épületre végig felső párkányokat kellett készíteni, illetve *Rachbauer* vállalta a járószint elkészítését is, amely az eredeti tervek szerint téglából készült volna, esetleg kőből. Tudjuk azonban, hogy ez nem valósult meg, hanem az épület végül faburkolatot kapott.

Rachbauer a szerződést *csak három év időtartamra* vállalta, bár nem zárkozott el további meghosszabbításától sem. Arra hivatkozott, hogy „az Időnek bizonytalan változásaihoz képest, hol nagyobb drágaság, hol oltsóság következik”. Nyilvánvaló azonban, hogy a romló gazdasági helyzetben elsősorban a saját vállalkozói hasznát félthette.

A hajdúvárosok 1803. márc. 24-én egyezséglevelet írtak alá a kerületi székház bővítésére, illetve kiépítésére. E szerint „mindenik nemes városnak egy szálló szobája és egy közönséges konyha építtessen a föld színén”. Vállalták azt is, hogy a terheket az állami adókvetés mintájára, portaszám szerint, tehát *a teherviselő képesség arányában* viselik.

Az építkezéshez így hamarosan hozzá is fogtak, 1805 nyarán azonban súlyosan megbetegedett *Rachbauer József*, s így *nem került sor* a különben is lejáróban levő szerződés meghosszabbítására. A Hajdúkerület az építkezés folytatására *Jarabin András* egri kőművesmesterrel kötött szerződést, tegyük hozzá, kedvezőbb feltételekkel, mint *Rachbauer József*-fel. A szerződésben az egri kőművesmester vállalta, hogy az új épületrészt *minden tekintetben* összhangba hozza a réggel, beleértvén minden mázolásokat, meszeléseket, boltozásokat, valamint minden olyan jellegű átalakítást, falazást, ajtó és ablakok vágását, amelyek az eredeti tervrajzban nem szerepelnek. A kőművesmunka végső befejezése 1809. okt. 31-én történt, az építtető inspektor a még hátra levő 340 forintját ugyanis ekkor fizette ki.

Új vonás volt viszont *Jarabin András* szerződésében, hogy a járószint kialakítása - amely egyébként benne volt a *Rachbauer*val kötött egyezségben - nem tartozott a mester feladatai közé. Ezt az eredeti terv ellenére ugyanis nem téglából, hanem padlódeszkák lerakásával oldották meg. Ez derül ugyanis ki a *Szatmári József* nevű nagyváradai asztalosmesterrel kötött szerződésből. E szerint vállalta, hogy a pádimentumhoz szükséges táblákat két szál deszkából enyvezi össze, amelynek a szélessége méterre átszámítva szélessége 63, 2 centiméter, hossza pedig 3, 8 méter. Ugyancsak ez az asztalosmester vállalta azt, hogy elkészíti a kerületi székházhoz szükséges ajtókat, ide értvén a közgyűlési terem kétfelé nyíló

ajtáját is. Az ajtókat – a szerződés értelmében – *vadgalambszínre* kellett festenie! Vállalta, hogy elkészíti tölgyfából az ablakokat is, a zsalugátérek pedig fenyőfából. Ez utóbbit a szerződés szerint *zöld* színűre kellett festenie.

Az építkezés előhaladása folytán szükségessé vált a tetőszerkezet elkészíttetése. A Hajdúkerület 1806. március 24-én kötötte meg a szerződést *Hoffer János* tokaji hídmesterrel. E szerint a vállalkozónak azt „*olasz*” módra kellett elkészíteni. A tetőszerkezetre *zsindely* került, még hozzá „dupla” zsindely. Vállalta a közgyűlési terem mennyezetének az elkészítését is, amely *sík mennyezetre* készült. A stukatúrdeszkákat srófós szegekkel kellett fel-fogatnia

A Hajdúkerület magyar nyelvű pecsétnyomata, középen a kerület címerével és HAJDU KERÜLET PECSÉTJE körirattal

Egyébként ebből a szerződésből derül ki, hogy a tetőtérre szolgáló feljáró - a terv ellenére - végül fából készült, a mester ugyanis vállalta ennek elkészítését, amely eredetileg négy létrából állott. A kisebb ácsmunkákat helybeli mester végezte, így többek között annak a tizenkét falépcsőnek a kivágását, faragását, amely az újonnan épült szárny alatti pincébe vezetett.

Ugyancsak helybeli mesteremberek készítették a kisebb lakatosmunkákat, a bolthajtásokhoz szükséges „kulcsos” (vonó-) vasakat stb. is. Helyi mesterek vetették a téglákat is. 1801 áprilisában kötötték meg a szerződést *Fejér István* téglavetővel huszonötezer darab elkészítésére, úgy azonban, hogy a nyersanyagról a kerület fog gondoskodni. A szobák fűtését cserépkályhával oldották meg. Nagyváradon vásároltak kilenc darabot, illetve még egy nagy, zöld színű cserépkályhát a közgyűlési terem számára. Néhány helyen azonban, így a hajdúk szobájában és a strázsamester szobájában kemencét rakattak. Az épület tetejére két nagy bádog díszgombot csináltak, úgy, ahogyan az az 1792-ben készült tervrajzon is látható. Az ablakokra egy debreceni üvegmesterrel vágattak üveget.

Az épület *hivatalos átadása* 1808. augusztus másodikán történt meg *Vécsey Miklós* hajdúkerületi királyi biztos jelenlétében, aki az elkészült munkára több érdemi észrevételt tett. Így például a régi, de immár emeletes épület végéhez egy kis ámbitust kellett építeni, ahol az árnyékszék elhelyezték, amely a leírásból kitűnően az emeleten volt. Ennek az emésztőgödrt az épülettől távolabb kellett elhelyezni, mivel annak tartalma beszivárgott a pincebörtönbe, s ezt a királyi biztos elfogadhatatlannak tartotta. Az építendő

ámbitus földszinti részén „tisztelegesebb személyeknek való lágyabb árestom”-ot kellett készíteni. Elrendelte azt is, hogy a biztonság okáért a levéltár ablakaira, amely az emeleti részen volt, öt vastáblát készítsenek.

A kerületi székház építésével párhuzamosan tudatosan törekedtek arra, hogy annak telkét megnagyobbítsák, s az megfelelően a megnagyobbodott épület rendeltetésének, többek között azért is, mert a székház működtetéséhez szükséges egyéb épületeket (fatároló, kocsiszín stb.) itt szándékoztak felépíteni. A járulékos épületeket a székház kibővítése után közvetlenül elkészítették, így például a kocsiszínt, amelynek frontvonala a mai Bocskai térre nézett, s a hajdúkerületi székház 1871-ben épített legújabb szárnyának a helyén állott.

A hajdúkerületi tisztikar végrehajtotta a királyi biztos által előírt javításokat, változtatásokat. 1811-ben szerződést kötöttek *Koszel János* kőművesmesterrel arra, hogy az a kívánt kiegészítést elkészíti, méghozzá úgy, hogy az teljesen meg egyezzen a már elkészült részekkel, s ne keltse az utólagos hozzátoldás benyomását. 1811-ben készült el az épületre a bejárati nagykapu, a következő évben - tehát 1812-ben - pedig a folyosókat is pádimentumoztatták fenyődeszkából. A járószint eredetileg talán téglából készült, természetesen csak a folyosókon, mert a szobákat eredetileg is hajópadlóval borították.

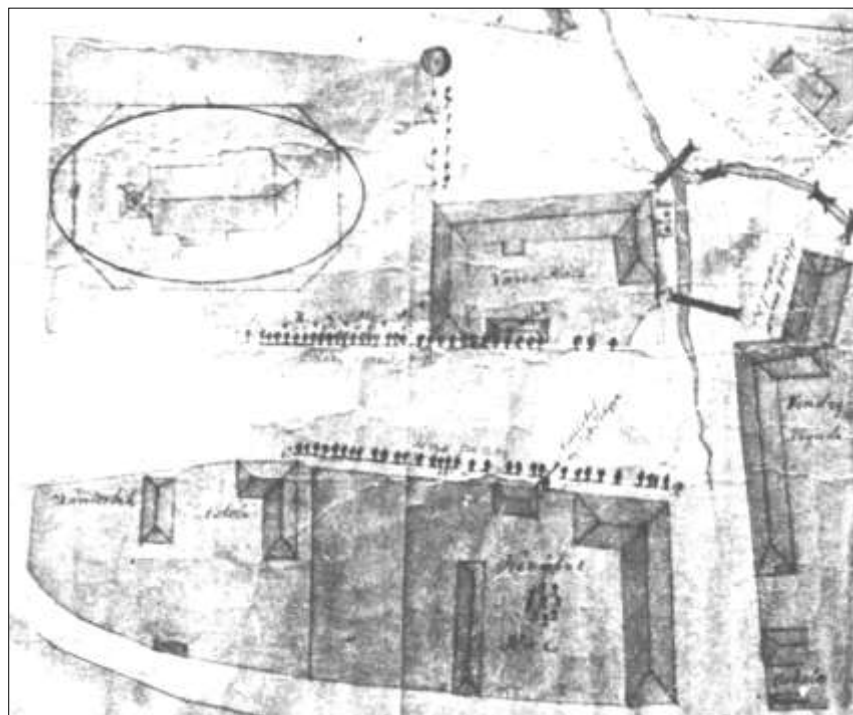
AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ STATIKAI SZAKVÉLEMÉNY

Alig készült el az épület, máris *igen komoly statikai hibák* jelentkeztek! 1814-ben a székházon már olyan *nagy* hasadások mutatkoztak, amelyek megkövetelték az azonnali, sürgős javítást. A kerületi közgyűlés *Pély Gábor* helyettes főkapitányt bízta meg azzal, hogy e tárgyban folytasson tárgyalásokat *Grábel Kornéliusz* debreceni kőművesmesterrel. E vélemény alapján döntöttek úgy, hogy a falak megerősítésére nyolc mázsa rúdvasat vásárolnak, amelyet a diósgyőri vashámorból rendelték meg.

Ettől függetlenül szakvéleményt kértek még Francz Ignác tokaji és Hodermarszki János hugyajai kőművesmesterektől is. *Francz Ignác* régi ismerősünk, hiszen indult a kerületi székház építésének a versenytárgyalásán is. Most is igen alapos szakvéleményt adott be, amely minden szempontból körültekintőbb volt Hodermarszkiénál. Francz Ignác statikai szakvéleménye általános magyar művelődéstörténeti szempontból is jelentős, mert *ebben a korban a hasonló jelentések a meste-*

rek és esetleg a megrendelők anyanyelve miatt szinte kizárólag német nyelven készültek. A szakma által ismert első, magyar nyelvű statikai vélemény Francz Ignácé.

Úgy látszik, a nemes városok számára ajánlatos volt azt magyar nyelven készíteni. A jelentés egyben a magyar műszaki nyelv korabeli viszonylagos érettségének, fejlettségének és szókinccsgazdagságának szép bizonyítéka.

Hajdúböszörmény főtere a XIX. század derekán. Jól látszik az L alakú kerületi székház, a Bocskai-szobor helyén álló régi Városháza, a református templom az erőd-fallal és sarokbástyával, illetve a mai Városháza helyén álló városi nagyvendéglő. A kerületi székház udvarán facsoport látható, amely tudatos kertészeti tervezésre enged következtetni.

A legnagyobb hiba szerinte a nánási és a dorogi deputátusok szobájában volt. Az itt (is) mutatkozó hasadások okát abban látta, hogy az alapozást rosszul végezték el, s nem hatoltak le a bolygatatlan talajig, s innét „természetesen következett a szobák boltozatainak veszedelme”. Itt jegyezzük meg, hogy az 1782-ben készült várostérkép tanúbizonysága szerint

pontosan a bővítés irányában - tehát a mai Kossuth Lajos utca mentén - épületek állottak, amelyeket le kellett bontani. Könnyen elképzelhető, hogy Rachbauer pallérjai ezt a munkát *felületesen* végezték el, tudjuk ugyanis, hogy a mester ekkor már idős, beteges ember volt, aki csak időnként jött ki Debrecenből az építkezés ellenőrzésére. Francz Ignác éppen ezért igen nagy szerencsének tartotta, hogy az épületnek ezen a részén komolyabb baj még nem következett be. Javasolta ezért, hogy a nánási és a dorogi deputátusok szobáinak, illetve a felettük levő két szobának a bolthajtásait szedjék le, s helyette sík mennyezetet alkalmazzanak.

Itt jegyezzük meg, hogy pontosan ez - tehát a mai Hajdúkerület utca és a Kossuth Lajos utca sarka - volt az a rész, melyet statikai hibák miatt az 1968-ban történt felújítás alkalmából le kellett bontani és újra felépíteni.

Francz Ignác javaslata szerint ezután a fundamentum mellett le kell ásni, s az ülepedés által keletkezett üregeket be kell rakni. A kifelé hajló oszlopokat vassal erősen össze kell húzatni, s minden repedést száraz tölgyfa ékekkel kell kicövekkelni. Vasalásokat javasolt még az udvar felé eső részen is! Szakvéleménye szerint az emeleti konyhán, a konyhagerendán levő falazást le kell szedni, s azt vékonyabb fallal újrafalazni. A közgyűlési terem hibáit nem tartotta komolynak, itt azt javasolta, hogy a három ablak között levő két oszlopot vassal erősítsék a stukatúrgerendákhoz.

E szakvéleményből egyértelműen kiderül, hogy a mester a döntő hibának a rossz alapozást tartotta, amely az általunk fentebb is jelzett okok miatt valószínűleg így is volt.

A Hajdúkerületnek a Helytartótanácsához e tárgyban intézett felirata viszont alapvető okként a rendkívüli időjárást említi, mindenekelőtt a nagy esőzéseket, amelynek következményeként feljött a talajvíz, s megrongálta az épület alapozását. Alapozásbeli hibákat - érthető okok miatt - a felettes szerv előtt nem említettek. Mindenesetre ebben az állításban is lehet igazság, hiszen pontosan e panaszok miatt kellett néhány évvel később a pincebörtön kijavításához is hozzáfogni.

A TÁRSASÁGI ÉLET SZÍNTERE IS

Az elkészült hajdúkerületi székház a nemes városok és Hajdúböszörmény egyik társadalmi központja is volt. Egészen bizonyos, hogy ide (vagy a Városházára) készülhetett Szűts János hajdúdorogi „képíró” (festő) mester Bocskai-portréja, amely szép példája annak, ahogyan a Hajdúság nagy jótévőjét a XIX. század elején a hajdúvárosokban elképzelték. Az első bált („táncz multság”) 1837-ben rendezték a felállítandó „megyei” (hajdúkerületi) kórház javára. Tudunk arról,

hogy az 1840-es években a kerületi ház nagytermében, a Böszörményben felállítani tervezett kiseddóvó részére több jótékony célú bált rendeztek. A reformkor „nemesítő”, jobbító törekvéseinek egyik jelentős hajdúböszörményi képviselője Pápay Imre ref lelkész, később esperes volt, aki a hajdúböszörményi ref. egyház 1845 tavaszán választott meg, s aki ezt követően nyugati tanulmányútra indult. Meggyőződéssel vallotta, hogy a népnevelés, jobbítás munkája a kiseddóvóban kezdendő. Mozzgatója volt annak, hogy a városban színjátszó csoport alakuljon, amely előadásait a hajdúkerületi székház közgyűlési termében mutatta be. Város első színi előadásának is tekinthető *Szigligeti Ede* Szökött katona c. művének bemutatása 1846 okt. 11-én. Az eseményre plakát is készült, amely tudtul adta, hogy az egyesület az előadást „*saját hona és emberiség iránti szeretetből rendezí*” Ez év utolsó hónapjában mutatták ugyancsak kerületi székház közgyűlési termében *Kovács Pál*: Koldusleány c. darabját. A színházi előadások hatására és egy jótékony célú bál rendezése után a városba e célra jelentős gyűjtés kezdődött, s a legnagyobb adakozó a „nemes csizmadia céh” volt.

A polgári átalakulás következményeként, – 1848-ban – az igényekhez igazodva megnagyobbították a közgyűlési termet, külön „hallgató” termet alakítva ki. Az átalakítással már ekkor azt a debreceni Vecsey Imrét bízták meg, akinek később kiemelt szerep jutott a kiegyezés utáni további építkezésekben. Az árajánlathoz beadott rajzáról ismerjük a közgyűlési terem utcai megjelenését. Ma is ilyen

A székház a1848/49-ben mozgalmas napokat élt át. Az udvaron több ízben tartottak népgyűlést, s innen irányították a nemzetőrség szervezését, itt tevékenykedhetett Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztosos, innen szervezte a Hajdúság és a hajdúvárosok önvédelmi harcát, s itt lehetett a Bocskai-csapat hadfogadó kormánya, amely a nemzet számára három rendes honvédalakulatot állított ki, jócskán túlteljesítve a nemzet által elvártakat. A Hajdúkerület székházának falai között zajlott az a nevezetes esemény is, amelynek során Hajdúböszörmény városa az országban elsőként biztosította Kossuthot a trónfosztás helyességéről, sőt Magyarország államformájaként a köztársaságot ajánlotta.

A császári önkényuralom alatt kerületi önállóság is megszűnt, a berendezést széthordták, amelyet a Bach-rendszer bukása után (1859) elég reménytelenül próbáltak visszaszerezni. A Bach rendszer bukásakor az öreg épület megélhette a Hajdúkerület feltámadását. *Az ezt kezdeményező gyűlést ugyan a hajdúböszörményi Városházára hívták össze (1860 nov. 15), de azt nyilvánvaló politikai célzattal a kerületi székházban folytatták. A hajdúkerületi székház udvarán tette le esküjét rögtönzött állványon „Isten szabad ege alatt” az utolsó hajdúkerületi főkapitány, Sillye Gábor is (1861. febr. 25).*

A KERÜLETHÁZ MEGYEHÁZÁVÁ ALAKÍTÁSA

Sillye Gábor (1817 – 1894), az utolsó hajdúkerületi főkapitány (1861-1876), Debrecen első városi főispánja(1875), a kerületi székház bővítetője

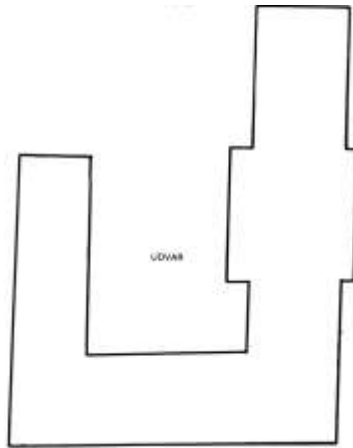
A Hajdúkerület székházának *harmadik* építési szakasza közvetlenül a *kiegyezés* után kezdődött. Ennek döntően két oka volt! Egyrészt a közigazgatás modernizálása miatt megduzzadt kerületi adminisztráció befogadására az eddigi épület valóban nem volt elegendő, másrészt a Hajdúkerület vezetői, mindenekelőtt *Sillye Gábor főkapitány*, elébe akart menni a közigazgatásban hamarosan várható reformoknak, nevezetesen a törvényhatóságok és a szabad kerületek, székek és vidékek rendezésének. Félő volt ugyanis - mint ahogyan be is következett -, hogy a Hajdúkerület *önállóságát* kicsinyiségre való tekintettel *megszüntetik*, s így a közigazgatási székhely is *elkerül Hajdúböszörményből*. Sillye Gábor elképzelése szerint a Hajdúkerület életképességének bizonyításában, illetve Hajdúböszörmény közigazgatási székhely szerepének erősítésében rendkívül fontos szerep jutott annak, hogy a városban a közigazgatás befogadására alkalmas székház álljon rendelkezésre. A nagy rivális ugyanis - Debrecen városa - ezzel nem rendelkezett.

A kerületi székház további bővítésének a tervét, tehát lényegében a mai bírósági szárny létesítését, 1867. dec. 6-án határozták el. Az első tervet *Balthazár János* hajdúkerületi mérnök készítette el. E szerint a régi épületszárnyban is bizonyos változtatásokat hajtanak végre. Bővítenék a főkapitány szálláshelyét a régi közgyűlési terem odacsatolásával, amelyet az alkapitányi szálláshellyel is megtoldának. Az új épületszárnyban pedig összesen huszonhat hivatali helyiséget és egy új, díszes közgyűlési termet szándékoztak létesíteni.

A belügyminisztérium a jóváhagyásra felküldött tervet némileg módosította, E szerint az emeleti lépcsőfeljárót az udvar felé eső részen kell elkészíteni, amely ellen azonban Balthazár János hajdúkerületi mérnök protestált, mondván, hogy ily módon

egy nagykapu nyitása az új épületszárnyban, a kerületház udvarára lehetetlenné válik, ezt pedig ő szükségesnek ítélte, sőt a terveket is oly módon készítette, hogy azt egy alkalmas időpontban el lehessen készíteni. Emellett - érvelt - ily módon a kerületi székház udvara rendkívüli módon összeszűkül.

A bővítés végül Balthazar elképzelései szerint valósult meg! A mai Bocskai tér felől impozáns kocsibejáró készült, ki-járáttal a kerületház udvarára. Nagyszabású, új közgyűlési terem épült, amelynek a tér felé eső részét klasszicista stílusú

A volt hajdúkerületi székház alaprajzi elrendezése az 1910-es város-térkép alapján

megoldással kiemelték az épület síkjából. Külön elismerés illeti azokat a névtelen mestereket, akik a közgyűlési terem freskószerű, klasszicizáló festését végezték. Az épület teljes rehabilitálása esetén ennek helyreállítása elengedhetetlen.

A közgyűlési terem mérete miatt vált szükségessé, hogy a régi és az új épületrész közötti átjárást öntöttvas sarokerkélyen keresztül tegyék lehetővé. Az egyik ilyen erkély ma is megvan. Az épületrész ma bíróság, s mai funkciója nem teszi lehetővé a műemléki feltárást. Ekkor új börtönszárnyat is építettek. Ez akkor modernnek számított, s ez nem más, mint az épületkomplexum földszintes része, amelyet ma a Hajdúsági Múzeum raktárnak, illetve laboratóriumoknak használ.

Az építkezésre természetesen versenytárgyalást kellett meghirdetni, amelyet némi huzavona után *Vecsey Imre és Varga Ferenc* debreceni építészek nyertek meg. Árajánlatuk szerint a bővítés 40 500 forintba került, s ezt nem is lépték túl Vecsey Imre egyébként a kor neves építésze volt, aki tevékenységével maradandóan befolyásolta szűkebb tájegységünk építészeti kultúráját. Nevéhez fűződik többek között a debreceni Csokonai Színház építése, de az ő alkotása, pl. a hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium épülete vagy a hajdúnánási tanácskháza is. Vecsey Imre egyébként a bővítésre tulajdonképpen új tervet készített, de felhasználta Balthazar János korábbi munkáját is.

Az épülethez szükséges téglákat helyben vetették, amely ellen Hajdúböszörmény ugyan tiltakozott, mondván, hogy a bánya kimerülőben van, de a Hajdúkerület ezt nem vette figyelembe. Az építkezés a korábbi szakirodalomban szereplő 1870. évvel szemben valójában csak 1871-ben fejeződött be.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a több mint egy évszázadon át tartó három építési szakasz végül egységes hangulatú épületet teremtett, az Alföld épített kultúrájának remekét. Figyelemre méltó az a törekvés, amely alaprajzi elrende-

A közgyűlési terem klasszicizáló, freskó-szerű festésének maradványai a jelenlegi bírósági szárny padlásterében

zésében a négyszög alakú, a klasszicista ízlésvilághoz alkalmazkodó objektum megteremtésére törekedett, hasonlóan a debreceni vagy a sárospataki református kollégium épületéhez, vagy debreceni Városházához. Ebből a négyszögből három oldal épült meg, tehát további bővítésre is lett volna lehetőség. Hasonló alaprajzi lehetőségeket rejteget Hajdúböszörményben a gimnázium híres épülete is.

A MEGYESZÉKHELY NÉLKÜLI MEGYEHÁZA SORSA

Az épület sorsa a Hajdúkerület megszűnte (1876) után igen viszontagságosan alakult. Tekintettel arra, hogy az épület a hajdúvárosok közös tulajdona volt, Hajdú megye létrejötte, illetve a székhely Debrecenbe kerülése után komolyan felvetődött, hogy az épületet el kell adni, sőt esetleg le kell bontani, s az így nyert anyagot az egyes hajdúvárosok között igazságosan szétosztani. Szerencsére ez nem valósult meg. A századforduló után az épület tulajdonjogát Hajdúböszörmény városa szerezte meg, s komolyan gondoltak arra is, hogy a Bocskai-szobor helyén lebontandó régi városháza helyett a közigazgatás az egykori kerületi székházban legyen. Hasznosításáról egyébként rendkívül sok elképzelés volt, egy időben pl. huszárlaktanya ideköltöztetésére is gondoltak.

Az idők folyamán aztán több hivatalnak adott helyet, volt itt bank, rendőrség, úri kaszinó, járásbíróság, a földszinten nyomda, tűzoltóság, majd pedig fiú- és leánykollégium, boltok stb.

A Hajdúsági Múzeum alakulásától (1929) itt székel, s az idők folyamán egyre nagyobb alapterületet szerzett meg. A múzeum eredetileg a Bocskai tér felé eső szárnyban volt, az 1968-as felújítás után cserélt helyet a bírósággal.

A sokféle funkció miatt az épületen komoly átalakításokat hajtottak végre. Így például az 1871-ben készült, díszes közgyűlési terem feldarabolták apróbb helyiségekre, s a jelek szerint módosulások történtek a tetőszerkezeten is. Az egykori közgyűlési terem díszítése egyébként a bírósági rész padlásterében ma is látszanak. Az átalakítás pontos időpontját nem ismerjük, de valószínű, hogy az a századforduló táján történhetett. Mindenesetre a legrégebből ismert fényképfelvétel már a mai állapotot rögzíti.

Tudunk arról is, hogy a földszinti börtönszárnyat 1928-ban átalakították, nagy helyreállítása volt 1968-ban, minden addiginál nagyobb szabású felújítás az épület egészére, de különösen a múzeumi szárnyra 1998/1990-ben. Ez utóbbi szakmai hibái miatt az épület újból felújításra szorul, elsősorban a nedvesedés miatt.

A Hajdúkerület egykori székháza a XX. század elején. A Bocskai tér ekkor piactér is. A mai bírósági szárnyban részvénytársulati takarékpénztár működött.

A Hajdúkerület székházának udvara ma szoborparkkal. Szemben a Hajdúsági Múzeum épületrésze.